

**ВАЛЕНТИН ОТАМАНОВСЬКИЙ
ЯК БОРЕЦЬ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ**

У статті аналізуються погляди на українську державність видатного українського вченого і організатора науки В.Д. Отамановського в молоді роки, та висвітлюється його боротьба за втілення цих поглядів у життя.

Ключові слова: «Братство самостійників», визвольні змагання, Крути, Отамановський, українська державність, Українська революція, Центральна Рада.

В статье анализируются взгляды на украинскую государственность выдающегося украинского ученого и организатора науки В.Д. Отамановского в молодости, и освещается его борьба за претворение этих взглядов в жизнь.

Ключевые слова: «Братство самостийников», Круты, Отамановский, украинская государственность, Украинская революция, Центральная Рада.

In the article early points of view of prominent Ukrainian scientist and science organizer V.D. Otamanovsky on Ukrainian statehood, and his struggle for the putting into practice of them are analysed.

Key words: «Bratstvo Samostiynikov», Central Rada, Kruty, Otamanovsky, Ukrainian revolution, Ukrainian statehood.

Наступного року виповнюється 120 років від дня народження відомого громадсько-політичного діяча, героя українських національно-визвольних змагань 1917–1918 рр. (зокрема учасника горезвісного бою під Крутами), знаного вченого, дослідника широкого гуманітарного, практично енциклопедичного спектру – краєзнавця і пам'яткознавця, фахівця з історії та права українських міст середньовіччя, історії медицини й аптечної справи,

історика науки, бібліографа, видавця і письменника, перекладача і знавця багатьох мов, педагога, організатора науки, просвітянина та освітянина, доктора історичних наук, професора Валентина Дмитровича Отамановського.

«Чому не віддається належного В. Отамановському?»: – обурювався сорок років тому Роман Бжеський (псевд. Р. Млиновецький) – ще один учасник українських визвольних змагань ХХ ст., відомий історик в екзілі [1, с. 468].

За роки незалежності України ставлення до постаті В.Д. Отамановського на його Батьківщині змінилося. Здається, про його життя і діяльність вийшло стільки літератури, що біографію В.Д. Отамановського можна вважати цілком відтвореною. Проте, це далеко не так. Незважаючи на постійний інтерес дослідників, вона залишається недостатньо вивченою. Насправді детально досліджені тільки декілька (хоча, безумовно, важливих і яскравих) епізодів життя Валентина Дмитровича, пов'язаних з його роботою на Поділлі в 1920-х роках [2; 3; 4; 5; 6; 7 та ін.] і участю в процесі «Спілки визволення України» в 1929–1930 роках [3; 4; 6; 7; 8 та ін.]. Інші ж біографічні відомості бувають «білими плямами». Недостатньо вивчені й ідеологічні позиції молодого В. Отамановського, зокрема його погляди на українську державність, так само, як і його внесок у справу її відновлення. Адже саме його, а не внесок Валентина Отамановського в науку мав на увазі Р. Млиновецький у наведеному вище запитанні.

С.І. Кот намагався створити цілісний біографічний нарис, присвячений В.Д. Отамановському [9]. Йому вдалося вперше у вітчизняній літературі правдиво висвітлити багато сторінок біографії вченого. Проте його праця більш схожа на публіцистику, адже жодного посилання на джерела або історичні дослідження в ній немає. До того ж не позбавлена вона й фактографічних помилок, про які йдеться нижче. Окремі епізоди молодості Валентина Отамановського знайшли висвітлення також у працях В. Верстюка і Т. Осташко, Р. Млиновецького, З. Савчук, Ф.Г. Турченка та деяких інших [1; 7; 10; 11; 12; 13; 14].

Метою даної статті є аналіз поглядів молодого Валентина Отамановського на українську державність і відтворення його участі в національно-визвольних змаганнях 1917–1920 рр.

Націоналістичні погляди Валентина Отамановського (за його спогадами «українофільство») почали формуватися ще під час навчання в гімназії. На цьому ґрунті він мав конфлікти як з викладачами, так і з батьками та старшими братами, оскільки родина Отамановських вважала себе росіянами і національних прагнень Валентина не підтримувала [15, с. 20–21].

1912 р., закінчивши гімназію, Валентин вступив на юридичний факультет Київського університету. 1913 р. перейшов до Київського політехнічного інституту. У студентському середовищі тривало формування його національної свідомості [10, с. 141].

1914 р., ще до початку Першої світової війни, у Варшаві виникла таємна організація «Братство самостійників», ідейним провідником якої став Валентин Отамановський. «Братство» працювало головним чином серед молоді, поширюючи націоналістичні ідеї. Члени «Братства» ухвалили постанову бойкотувати російську культуру і мову. Згідно з прийнятими в цій справі ухвалами члени «Братства» могли користуватися російською мовою в Україні лише в стисло означених випадках (зокрема для конспірації), були зобов'язані студіювати світову літературу і власне письменство. В. Отамановський, захоплюючися старою українською культурою, навіть опанував той стиль письма, якими писали українці за доби гетьманів.

Працювали над собою «самостійники», також вивчаючи минуле свого народу та політичні науки. «Братчик» на українських землях не мав права відвідувати російські театральні вистави, чи інші подібні імпрези, або купувати російські книжки в російських книгарнях, що функціонували в Україні. «Братство самостійників» поширювало статті М. Міхновського, Д. Донцова та інші подібні публікації.

Київське «Братство самостійників» нараховувало лише до трьох десятків осіб, такими ж нечисленними були й створені ним філії в інших містах України – Житомирі, Одесі, Чернигові.

«Братство самостійників» було цілком таємною і глибоко законспірованою організацією. Про його існування не повинен був знати ніхто з нечленів «Братства». «Братчики» складали присягу не розголошувати навіть сам факт існування організації. У великій таємниці приховувалися їх прізвища. Це був своєрідний орден, члени якого прагнули увійти до існуючих тоді українських партій та організацій з метою пропаганди ідеї самостійності України; поширювати націоналістичний світогляд і популяризувати націоналістичні гасла через легальні та нелегальні видання різного характеру; організувати самостійні нелегальні товариства студіюючої молоді, якими, в таємниці перед самими членами даного товариства, фактично керували б члени «Братства»; просувати членів своєї організації у середовище опонентів для здійснення необхідної розвідки й зручної диверсії в їх рядах [12, с. 29–33]. Таємність була такою, що навіть, ідейний натхненник українських самостійників Микола Міхновський, у якого були певні стосунки з В. Отамановським, не тільки не належав на початку весни 1917 р. до «Братства», а, очевидно, й не здогадувався про його існування, бо вже з перших днів революції з'являвся у колі «поступовців» і співпрацював із ними [11, с. 26].

Тому деякі історики вважають недоведеною діяльність «Братства самостійників» до 1917 р. [9, с. 664–665; 16, с. 105]. У статті С.І. Кота про В.Д. Отамановського для «Енциклопедії історії України» створення «Братства» прямо датується 1917 роком [17, с. 699]. Такі точки зору спростовують архівні документи, винайдені Ф.Г. Турченком [13, с. 208–209].

Сам В. Отамановський зосередився спочатку на виданні нелегального друкованого органу «Вільна думка», а з 1916 р. – на роботі в створеному «братчиками» кооперативному видавництві «Вернигора», душею та ідейним провідником якого він одразу ж і став [12, с. 32]. Проте незабаром, рятуючись від поліцейських переслідувань, стає уповноваженим Комітету відділу

харчових пунктів Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст. Повернувся до Києва за 2-3 тижні до революції, щоб продовжувати студії у вищій школі [6, с. 21].

За власними спогадами В.Д. Отамановського на той час, напередодні Лютневої революції у нього вже остаточно «склався самостійницький, націоналістичний світогляд, суть якого в скороченню є така: тільки національна держава забезпечує повні національні права поневоленій нації; класова боротьба є справа внутрішня й перед лицем національного ворога не повинно бути клас та партій; поразка Росії від німців та революція внаслідок цього мусять призвести до розвалу російської тюрми народів та повстання У. Н. Р.» (тут і далі орфографія оригіналу – І. Р.) [15, с. 21].

Українська історіографія відрізняється поліваріантністю точок зору на питання створення Центральної Ради. Серед засновників УЦР деякі історики (Р. Млиновецький, В. Верстюк, Т. Осташко) називають ідейного провідника «Братства самостійників» Валентина Отамановського [10, с. 142; 12, с. 114–115]. Більш того, стверджується, що само створення Української Центральної Ради ініціювало «Братство самостійників» 2 (15) березня 1917 р. Прихильники такої версії вважають, що «Товариство українських поступовців» вступило в процес творення Центральної Ради пізніше, прагнучи вирвати з рук «самостійників» політичну ініціативу. Р. Млиновецький і П. Мірчук пишуть про паралельне існування деякий час (до двох тижнів) двох органів з однаковою назвою – Українська Центральна Рада і про їх злиття [12, с. 98, 100–101; 14, с. 64–65; 18, с. 57]. Щоправда, В. Верстюк, в останні роки дотримується інших поглядів [11, с. 23–46].

А от пріоритет В. Отамановського в створенні українських національних збройних сил заперечити значно важче. Його просто часто замовчують, називаючи імена М. Міхновського, С. Петлюри та ін., забуваючи, що саме за ініціатив Валентина Отамановського в Києві вже (2) 15 березня 1917 р. формувався штаб української міліції та почалося формування першої кінної сотні. Пізніше, разом із М. Міхновським В. Отамановський був одним із організаторів товариства «Український військовий клуб ім. гетьмана П.

Полуботка», він організував і військовий клуб «Батьківщина». [1, с. 61, 419; 10, с. 142; 12, с. 99, 127–128]

(8) 21 квітня Український Національний Конгрес обрав В.Д. Отамановського до складу Центральної Ради. На відкритті конгресу він намагався виступити з доповіддю «Боротьба наших предків за самостійність України», але така спроба була вороже сприйнята «автономістами», і доповідь не відбулася. «Вісті з Української Центральної ради» в №4 за квітень 1917 р. надають таку інформацію: «8 квітня 1917 р. Перші загальні збори Української Центральної ради 8 квітня». Наводиться повний список членів Центральної ради, обраних на першому Українському Національному з'їзді. Зокрема, «Від партії самостійників: 22) Отамановський» [19, с. 63]. У першому томі двохтомного збірника документів і матеріалів «Українська Центральна Рада», виданому «Науковою думкою» 1996 р., цей документ опублікований. Там після слів «від партії самостійників» стоїть посилання 23 на примітки. У примітках під № 23 читаємо: «Українська партія соціалістів-самостійників (УПСС) утворилася у грудні 1917 р. на Всеукраїнському з'їзді самостійницьких груп і течій...» [там само, с. 533]. І далі все про УПСС. Незрозуміло навіщо, адже вона утворилася у грудні, а йдеться про квітень 1917 р. У наявності прикра помилка упорядників збірника. А в даному документі під «партією самостійників» найімовірніше мається на увазі не УПСС, а «Братство самостійників», яке В.Д. Отамановський очолював. У такому випадку все стає на свої місця.

Далі саме той номер «Вістей з Української Центральної ради» публікує «Список членів Української Центральної ради, що вступили в склад її після 8 квітня». Читаємо: «**Змінено представників**», і далі «Від самостійників: 1) Шаповал М.» [там само, с. 66–67]. Це спростовує твердження Сергія Кота, що Валентин Отамановський тільки «влітку 1917 року складає з себе повноваження члена Центральної Ради і виходить з її складу» [9, с. 666]. Також не можна погодитися з твердженнями того ж самого автора про входження В. Отамановського до Центральної Ради від Української Народної Партії М.

Міхновського [там само, с. 665]. Адже не Отамановський вступив до УНП, а Міхновський – до «Братства самостійників» [12, с. 34; 22, с. 9]. А в «Енциклопедії історії України» С.І. Кот безпідставно стверджує, що В.Д. Отамановський був членом УЦР від Української партії соціалістів-революціонерів [17, с. 699].

Отже, «самостійники» в квітні відізвили В. Отамановського з Центральної Ради, вважаючи за краще йому зайнятися більш важливою, з їх точки зору, організаційно-партійною та літературною діяльністю [12, с. 174]. Після складення депутатських повноважень Валентин знову повернувся на юридичний факультет Київського університету і продовжив діяльність у «Вернигорі».

Видавництво «Вернигора» в першій половині 1917 року під його орудою видало велику кількість листівок з портретами гетьманів і протиросійськими написами та патріотичними цитатами. Також «Вернигора» видала низку брошур націоналістичного змісту, наприклад: «Катехизм українця», «Україніці та москвини», «Гетьман Іван Мазепа», «Гетьман Полуботок», «Гетьман П. Дорошенко», великі стінні плакати: «Як жив український нарід» (склав В. Отамановський), «Як Московщина визискує Україну» і т. п. [там само, с. 114–116].

Треба зауважити, що на весну 1917 р. ейфорія від революції та створення Центральної ради була такою, що заради єдності національно свідомих сил «братчики» тимчасово навіть «згорнули прапора самостійності» і підтримали гасло «автономістів» про перебудову колишньої Росії на федерацію вільних народів. Проте така ретирода від самостійницьких ідей тривала недовго, оскільки Центральна рада під тиском Тимчасового уряду та рад робітничих і солдатських депутатів зволікала зі здійсненням реальних кроків у напрямку автономії України. Вже від травня 1917 р. на всіх політичних брошурах видавництва «Вернигора» містилося гасло: «Через національно-територіальну автономію до Самостійної України!». А епіграфом до них стояли слова Івана

Франка: «Чи ще ж бо ви мало наслужилися Москві та Ляхові?» [15, с. 21; 20, с. 13].

Розуміючи невідворотність збройної боротьби, одночасно з роботою у видавництві Валентин брав участь у розбудові українських збройних сил на базі створеного за його участі «Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка» та готував ґрунт для об'єднання всіх «самостійників» у єдину політичну силу. Проміжним результатом останнього напрямку його діяльності став численний установчий з'їзд «Союза української державності», що відбувся 1 (14) червня 1917 р. А 19 червня в Києві зібралося багатолюдне віче (понад 2500 учасників), скликане «Союзом» під гаслами української державності [1, с. 12; 13, с. 238].

Далі Валентин Отамановський продовжував активно працювати у видавництві «Вернигора»; читав лекції на учительських курсах Київського повітового земства, «викладаючи в самостійницькому освітленню українознавство»; вів націоналістичну агітацію серед частин київської залози, готуючись до Третього Українського військового з'їзду [15, с. 21; 20, с. 32]. Третій Український військовий з'їзд зібрався в Києві 2 листопада (н. ст.) 1917 р., коли більшовики в столиці держави цілеспрямовано йшли до влади. На з'їзді Отамановський взяв слово як представник «Союза української державності». Він заявив, що «Союз української державності» дивиться на Україну як на майбутню самостійну незалежну Українську Республіку. Далі: «... багато з вас пролле кров за відбудування української державності. Слава ж товаришам, які перші поляжуть у цій страшній святій боротьбі!» [1, с. 55, 61]. Валентин із захватом вітав проголошення Української Народної Республіки, проте був розчарований відсутністю статусу її суверенності. Тому в грудні 1917 р. на Всеукраїнському з'їзді самостійницьких груп і течій разом з іншими «братчиками» вступив до лав Української партії соціалістів-самостійників (УПСС). УПСС виступала за незалежність України. Її програма, затверджена з'їздом, містила дві головні вимоги: проголошення незалежної Української Народної Республіки на чолі з президентом, а також вирішення аграрного питання шляхом націоналізації всієї

землі та безоплатної передачі її селянам. До проголошення IV Універсалу партія перебувала в опозиції до Центральної Ради, а з критикою її земельної політики виступала й пізніше [19, с. 533].

29 січня 1918 року Валенин Отамановський у складі студентського куреня брав участь у горезвісному бою з більшовицькими частинами під залізничною станцією Крути. За спогадами командира українських сил під Крутами сотника Аверкія Гончаренка Отамановський був його зв'язковим. «Атамановський був дуже відважний, – згадував А. Гончаренко, – і що було в нім найбільш цінне – це завжди прекрасний гумор. І в цю вирішальну хвилину (бою під Крутами – І. Р.) він почав порівнювати наш бій з боями під Полтавою шведів і наших з москалями... Та не було часу... Атамановського відрядив я ще завидна до Студентської сотні з наказом про відступ на вказане їм місце». Наказ було бездоганно виконано, і студентська сотня перша вийшла із бою. А вини Отамановського в тому, що під час відступу одна чота напоролася на більшовиків і до ноги була жорстоко знищена, немає. Він тільки своєчасно доставив наказ командира [22, с. 20–21].

Після взяття Києва більшовиками відходив із Центральною Радою на Волинь і повертався разом з нею до Києва, де знову почав працювати у видавництві «Вернигора».

Гетьманський переворот засмутив Валентина Отамановського, який на той час вже склався як соціаліст. «Походячи з кріпацької верстви, – писав він, – коли не маючи ніяких нерухоностей, живучи виключно з праці та вже з 14-15 років заробляючи на себе, я ніколи не міг бути прихильником капіталістичного ладу. Ідея творення безкласової держави на соціалістичних підвалинах відповідала і моїй важкій життєвій школі, і моєму світоглядові». За його спогадами, прикро йому було спостерігати рецидиви царизму, офіцерів у погонах, чорносотенний курс гетьманського уряду та постійні взаємини його зі сконцентрованими на Дону білогвардійцями [15, с. 21; 20, с. 14, 20]. До того ж, орієнтацію на чужоземні багнети в державному будівництві він як фахівець з історії держави та права вважав за політичну неписьменність або небажання

враховувати досвід історії України XVII–XVIII ст. [20, с. 14]. Тобто, Валентин Отамановський весни 1918 р. – це переконаний «соціаліст-самостійник».

Ще до перевороту, в квітні 1918 р. «братчики» подбали про створення військового товариства, оформленого як клуб старшин «Батьківщина», який узяв під свій контроль їдальню і кафе, де гуртував старшин, серед яких вів культурно-освітню та політичну роботу. Активну участь у діяльності цієї організації брав В. Отамановський. З іншого боку, «Союз української державності» на зборах 19 червня ухвалив подбати про перенесення останків гетьмана Івана Мазепи з чужини до Софійського собору для поховання їх поруч з князем Ярославом Мудрим. 7 липня російські чорносотенці при потуранні гетьманської влади відслужили молебень за здоров'я російського царя Миколи II. Молебень закінчився співом гімну «Боже, царя храни...». Службу відправляв сам митрополит, на ній були присутні урядовці П. Скоропадського і російські офіцери. На знак протесту «братчики» вирішили відповісти на цій захід ворогів українства власною демонстрацією. 10 липня, в роковини Полтавської битви 1709 р., вони разом зі старшинами «Батьківщини» зібрали на Софійському майдані близько 10 тисяч патріотів і організували панахиду по гетьманові Мазепі. По панахиді само там відбулося народне віче, очолене В. Отамановським. Він звернувся до присутніх з палкою промовою, по якій учасники мітингу одностайно проголосували за перенесення до св. Софії останків гетьманів: Петра Дорошенка, Івана Мазепи та Пилипа Орлика. Далі декілька старшин виступили з домаганням усунути з пам'ятника Богданові Хмельницькому слова: «Волім під царя московського православного...». Під схвальні вигуки кількатисячного натовпу вони допомогли Отамановському дістатися до тих слів і понищити їх ударами принесеного заздалегідь геологічного молотка. Закінчити справу зашкодили німецькі військові підрозділи та підрозділи гетьманської Державної варти, які розігнали мітинг і маніфестацію, що по ньому розпочалася [1, с. 419].

Після цих подій Валентин Отамановський остаточно розчарувався в гетьманській владі, відійшов від політики і повністю зосередився на роботі у «Вернигорі». Не підтримуючи гетьмана, видавництво перейшло майже

виключно на друкування шкільних підручників. Через брак паперу друкування підручників переноситься за кордон. Валентин Отамановський вирушає в цій справі до Відня. Тим більше, що в Києві розпочалися гоніння на членів Центральної Ради та симпатиків УНР. Одночасно за кордоном він продовжує юридичні студії у Віденському університеті [9, с. 668; 15, с.21–22; 20, с. 14].

1919 р. (а не в другій половині 1917 – на початку 1918 рр., як у С.І. Кота [9, с. 666]) «Вернигора» видала друком «Сина України» Вал. Злотополяця – «історичну повість з часів українського лицарства», романтичний твір, написаний В.Д. Отамановським для українського юнацтва. Це своєрідний ремейк «Життя і дивовижних пригод Робінзона Крузо...» Д. Дефо, свого часу перекладеного Валентином Отамановським українською для «Вернигори».

Головний герой книги Микола Наливайко – нащадок Северина Наливайка, незламний козак і український Робінзон. Опинившись на безлюдному острові, він веде жорстоку боротьбу за життя і перемагає. У творі яскраво відображаються державницькі настрої Валентина Отамановського. Микола – палкий патріот своєї Батьківщини. Територію острова він називає Новою Україною, а свій укріплений осідок – Січчю і вивішує над ним український національний прапор. Після звільнення з вимушеного відлюдництва Наливайко поспішає до рідного краю, де стає до лав війська гетьмана Івана Виговського і героїчно гине під Конотопом. Автором постійно підкреслюється державницький характер цієї боротьби [23].

Перебуваючи 1918–1920 рр. за кордоном, В. Отамановський, хоча і не брав безпосередньої участі в політичному житті, аж до кінця 1919 р. лишався на самостійницькій платформі, вороже ставлячись до радянської влади. З кінця 1919 р. під впливом В. Винниченка в Отамановського відбувається переосмислення революційних подій, і він схиляється до співпраці з радянською владою. Такому рішенню сприяє важка хвороба батька, який залишився в Києві. Може щиро, а може виправдовуючи себе, він намагається на семінарі державного права у Віденському університеті обґрунтувати створення української радянської держави. У червні 1920 р. Валентин Дмитрович

повертається до України [10, с. 142; 15, с. 24; 20, с. 14]. Починається нова глава в його біографії.

Таким чином, ми простежили еволюцію поглядів В.Д. Отамановського на українську державність від стихійного «самостійництва» без з'ясування соціально-економічного базису держави, через «самостійництво» на соціалістичних засадах, до орієнтації на українську радянську державність. Розглянуті основні віхи його участі в національно-визвольних змаганнях. А перспективами подальших розвідок є видалення «білих плям», якими ще рясніє біографія Валентина Дмитровича Отамановського.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр.: (Про що «історія мовчить») / Р. Млиновецький. – 2-ге вид. перегл. і значно допов. – Б.м.: Чужина, 1973. – [Т. 2]. – 1973. – 670 с.
2. Гальчак С. Краєзнавці Вінниччини: Біографії. Бібліографія / С. Гальчак. – Вінниця: б. в., 2005. – С. 136–138.
3. Кароєва Л. Валентин Дмитрович Отамановський / Л. Кароєва // VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура»: наукові доповіді та повідомлення. – Х.: б. в., 1997. – Ч. 1. – С. 157–158.
4. Кот С. І. Честі своєї не зрадив (В. Д. Отамановський) / Сергій Кот // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). – К. – Хмельницький: Рідний край, 1991. – С. 133–142.
5. Малюта О. Отамановський Валентин Дмитрович / Ольга Малюта // Українські історики ХХ століття. Бібліографічний довідник. Сер. «Українські історики». – К.: Ін-т істор. Укр. НАН Укр., 2006. – Вип. 2. Ч. 3. – С. 165–169.
6. Подільська старовина: науковий збірник на пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського / Від. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця: б. в., 1993. – 480 с. – (Вінницький обласний краєзнавчий музей).
7. Савчук З. С. В. Д. Отамановський (1893–1964) – вчений, педагог, організатор науки: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07 / З. С. Савчук;

Українська академія аграрних наук; Державна наукова сільськогосподарська бібліотека. – К., 2006. – 20 с.

8. Пристайко В. І., Шаповал Ю. І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти. Науково-документальне видання / В. І. Пристайко, Ю. І. Шаповал. – К.: Інтел, 1995. – 448 с.

9. Кот Сергій. Валентин Отамановський / Сергій Кот // Крути. Січень 1918 року: док., матеріали, дослідж., кіносценарій / Іст.-культурол. т-во «Герої Крут»; упоряд.: Я. Гаврилюк. – К.: Просвіта, 2008. – 840 с.: іл.

10. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник / В. Верстюк, Т. Осташко. – К.: б. в., 2007. – 255 с.

11. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: період становлення / В. Ф. Верстюк // Український історичний журнал. - № 2. – 2007. – С. 23–46.

12. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр.: (Про що «історія мовчить») / Р. Млиновецький. – 2-ге вид. переглянute і значно доп. – Торонто: Чужина: Друком вид. «Гомін України». – 1970. – [Т. 1]. – 1970. – 571 с.

13. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: життя і слово / Ф. Г. Турченко. – К.: Генеза, 2006. – 318 с.

14. Турченко Ф. Г. Утворення Української Центральної Ради: джерела та їх інтерпретації / Ф. Г. Турченко // Український історичний журнал. - № 2. – 2007. – С. 63–77.

15. Отамановський В. Д. Моє каяття / В. Д. Отамановський // Подільська старовина: науковий збірник на пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського / Від. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 20–29.

16. Солдатенко В. Ф. Ідейний опонент М.Грушевського (Полемічні зауваги на полях книги Ф.Турченка «Микола Міхновський: Життя і Слово») / В. Ф.Солдатенко // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 103–107.

17. Отамановський Валентин Дмитрович // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2010. – Т. 7 : Мл. – О. – 2010. – С. 699–700.

18. Мірчук Петро. Микола Міхновський: Апостол укр. державности. – Філядельфія: Т-во Укр. Студіюючої Молоді ім. М. Міхновського, 1960. – 136 с.: іл.

19. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У двох т. / Нац. АН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищих органів влади і упр. України. – К.: Наук. думка, 1996. – (Пам'ятки історії України. Сер. V, Джерела новітньої історії). Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / [Упоряд.: В. Ф. Верстюк та ін.; Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. – 1996. – 588 с.: іл.. – (В опр.).

20. Автобіографія ув'язненого Валентина Отамановського / В. Д. Отамановський // Подільська старовина: науковий збірник на пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського / Від. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 13–20.

21. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр.: (Про що «історія мовчить»). – 2-ге вид. переглянуте і значно доп. – Торонто: Чужина: Друком вид. «Гомін України». – 1970. – [Т.1]. – 1970. – 571 с.

22. Крути: 29 січня 1918 р. [Текст] / [упоряд. О. Бойко]. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2007. – 95 с.: іл.

23. Злотополец Валентин. Син України: іст. повість з часів укр. лицарства / Передмова видавництва «Укр. націоналіст». – [Б. м.: б. в., б. р.]. – 20, 223 с. – Репринт. вид. кн.: Син України: іст. повість у 3-х ч. з ілюстр. та мапою / сюжет, опрацювання та ред. Вал. Злотопольця; компонували: І. Федів, В. Злотополец. – К.; Кам'янець; Відень: Вернигора, 1919. – 223 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

1. Робак Ігор Юрійович.
2. Доктор історичних наук, професор.
3. Харківський національний медичний університет, кафедра суспільних наук.
4. Завідувач кафедри.
5. А/с 1221, проспект Леніна, 50-А, кв. 7, Харків, 61072.
6. robak@ukr.net
7. +38057-340-06-45; +38067-93-00-444.